

nal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Vol. X. Lublin. P. 272–280.

Trubchaninov, S. V. 2016. *Pochatok diialnosti Postiinoi komisii dlia skladannia istorychno-heohrafichnoho slovnyka ukraïnskoi zemli (1919–1920 rr.) [Startup of the Permanent Commission for Compiling historical-Geographical Dictionary of Ukrainian Land]*. Gileia: naukovyi visnyk. Vyp. 112 (9). S. 32–35.

Schiller-Walicka, J. 2016. *Cesarski Uniwersytet Warszawski: międyz edukacją a polityką 1869–1917 [Imperial University of Warsaw: Between Education and Politics 1869–1917]*. *Dzięje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*. Warszawa. S. 557–703.

УДК 929(477.74–25)«18/19»С.В.Лобачевський:271.2-9

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136732

О. М. Луговий

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

О. В. Файда

Львівський національний університет імені Івана Франка

O. Luhovyi

Odessa I. I. Mechnikov National University

O. Faida

Ivan Franko National University of Lviv

СТЕФАН ЛОБАЧЕВСЬКИЙ:

СВЯЩЕНИК, ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ

Stephan Lobachevskiy: Priest, Teacher, Scientist

У статті висвітлюється життєвий шлях священика Стефана Лобачевського (1873 — після 1931 рр.). З'ясовуються основні етапи здобуття освіти, церковне служіння й педагогічна діяльність в Одесі. Характеристику офіційних обов'язків доповнено аналізом сімейних, родинних і соціальних зв'язків. На матеріалах публіцистики реконструйовано окремі риси світогляду С. Лобачевського. Особлива увага приділена науковій праці, зокрема монографії про життя, твори і морально-подвижницьке вчення св. Антонія Єгипетського, який стояв біля витоків східного чернецтва. Докладно з'ясовано перебіг слідчих дій щодо священика, які значною мірою визначали канву його життя у 1920-х — на початку 1930-х рр.

Ключові слова: Стефан Лобачевський, Київська духовна академія, Антоній Великий, релігійний індивідуалізм, ранній монастицизм, Закон Божий, історія церкви, репресії проти церкви, Кафедральний Спасо-Преображенський собор м. Одеса.

Stephan Lobachevsky was born on October 28, 1873 (Julian date) in the Vilshanka (Olshanka) village of the Elisavetgrad district (currently the village in Kirovohrad oblast) in the family of the Kherson eparchial archpriest Volodymyr Lobachevsky.

The future historian had got his education at the Odesa seminary. During 1894–1898, he studied at the Kyiv Theological Academy and received the candidate degree. On September, 26 the bishop of Katerynoslav consecrated Lobachevsky as a priest.

Since 1901, the father Stephan held the cathedra of catechesis at the 2nd Odesa boys' gymnasium. Since 1906, he was a board member of the Odessa seminary administration, an acting member of Cherson consistory, the fourth priest at the Odessa Cathedral of the Transfiguration of the Saviour (Spaso-Preobrazhenskyi) and the catechist at the Maria Gymnasium for girls.

In 1907, the Kyiv Theological Academy council gave him a master of theology degree for a successful defense of dissertation which was his only valuable historical work. He also explored the issue of the religious indifferentism in his journalistic articles.

Since 1921, Stephan Lobachevsky was supervised by the Cheka, then by the local GPU. The known criminal cases took place in 1921, 1922, and 1927. Lobachevsky transferred from Odessa Savior-Transfiguration cathedral to the Intercession (Pokrovska) church, and later to the Dormition (Uspenska) church.

The final impact on Lobachevsky was made by the repressions against the church at the early 1930^s. The Special Council of the OGPU on November 3, 1931, banned him to Kazakhstan for three years. The place and the year of his death were unknown, though he had already been dead to the time of rehabilitation in 1959.

Lobachevsky was prominent as the author of fundamental research on the biography and doctrine of Saint Anthony of Egypt. His research on the Eastern monasticism founder started with the candidate dissertation at the Kyiv Theological Academy.

The dissertation received the high mark. This gave its author the right to present the same, but upgraded work for a master's degree. Lobachevsky presented his text to the Academy council on March 13, 1906. His master's dissertation had the title "St. Anthony the Great (his life, writings, and moral selfless doctrine)". His defense took place only on May 11, 1907, as witnessed by the Academy council protocols. Up to this time, it was already published in Odessa in 1906.

Lobachevsky's monograph consisted of the four parts. In the first one author presented the significance of Anthony in the history of Christian monasticism. The second part was dedicated to his detailed biography. Lobachevsky meticu-

lously analyzed the smallest details and argued on discussions in the historiography. The key part is the third one, where the main results were presented. It was devoted to the problems of authenticity and authority of the texts considered to be St. Anthony's works. The last part contained the moral selfless doctrine of the Saint. Odessa priest's investigation was the first comprehensive study of the life and the worldview of the Egyptian hermit in the Russian empire.

Keywords: Stephan Lobachevskiy, Kyiv Theological Academy, Anthony the Great, religious indifferentism, early monasticism, the law of God, history of the Church, the repression against the Church, the Transfiguration Cathedral of Odesa.

До початку ХХ ст. включно Київська духовна академія випускала молодих людей, яким нерідко судилося займати високі церковні престולי, керувати суспільно-політичним життям, робити чималий внесок у різні галузі гуманітаристики. Разом з тим серед її вихованців було чимало таких, що не досягали особливих суспільних вершин, сумлінно займалися улюбленою справою. Непростий життєвий шлях одного священика та гімназійного вчителя, який також відзначився в історико-богословській царині, потребує дослідження.

Мета статті — відновити головні віхи життя історика церкви, священика й викладача Стефана Володимировича Лобачевського. Збережені архівні документи дають можливість детально простежити його дорадянську біографію, з'ясувати сімейний статус і тогочасне соціальне оточення. Також доступна для вивчення принаймні частина репресивних заходів, ужитих щодо нього в 1920–1930-ті рр. Збереглися його наукові й публіцистичні тексти. Запропоноване дослідження є фактично першою в історіографії докладною студією життя та творчості С. Лобачевського. Окрім нашого невеликого вступного допису до життєпису (Луговий & Файда. 2015), в розпорядженні науковців є стаття київської дослідниці М. Л. Ткачук в енциклопедичному виданні «Київська духовна академія в іменах» (Ткачук, М. 2016b) і стаття у довіднику В. О. Міхальченка (Михальченко, В. А. 2012, с. 281–282).

Першу частину життя С. Лобачевського відновити неважко. Його детальну біографію вміщено принаймні у двох архівних документах — Відомості про Одеський кафедральний собор (Ведомость об Одесском... 1908, л. 21 об. — 24 об.) та Справі про службу законоучителя протоієрея о. Стефана Лобачевського (Дело о службе законоучителя... 1920). Остання справа містить аж дві версії формулярного списку. Загалом архівні варіації біографії С. Лобачевського ідентичні, редакції відрізняються лише деталями.

Стефан Володимирович Лобачевський народився 28 жовтня (за ст. ст.) 1873 р. в сім'ї протоієрея Херсонської єпархії. Батько Володимир Стефанович Лобачевський уклав детальний «літопис» парафії від 1773 р., який частинами публікувався в «Прибавлениях» до «Херсонских епархиальных ведомостей» (Лобачевский, В. 2013). 2016 р. парафіяни встановили на храмі меморіальну дошку місцевому краєзнавцеві (Поліщук, В. 2016). З документів радянського часу дізнаємось, що місцем народження було с. Вільшанка Єлисаветградського повіту (Архів СБУ Одеської області. Спр. № 27592). У протоколах допитів 1931 р. ідентифікував себе українцем (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908, л. 328).

У сім'ї було багато, як зазвичай у родинях священиків, дітей. Четверо братів Стефана потрапили до згаданого довідника (Михальченко, В. А. 2012, с. 280–282). Старші — Леонід (1861–? рр.), Олександр (1870–1933 рр.) та молодші — Володимир (1875 — після 1931 р.), Євген (1878–? рр.). Біографічні відомості про Олександра також зібрано в зазначеній енциклопедії (Ткачук, М. 2016а). Авторам довідника залишився невідомим рік смерті Євгена. Втім, у метричній книзі Спасо-Преображенського собору м. Одеса за 1911 р. дізнаємось, що 4 березня того року помер від туберкульозу студент Харківського університету Євген Володимирович Лобачевський, 34 років від народження (Метрическая книга Кафедрального собора. 1911, л. 133 об. — 134).

Стефан послідовно пройшов курс навчання в Єлисаветградській духовній школі (училищі, 1883–1888 рр.), Одеській духовній семінарії (1888–1894 рр.). У 1894–1898 рр. здобував вищу освіту в Київській духовній академії, яку закінчив зі ступенем кандидата богослов'я та з правом отримати ступінь магістра без нових усних випробувань. У сумарному рейтинговому переліку майже півсотні випускників Лобачевський перебував на високому шостому місці (Извлечение из журналов... 1898, с. 410–413). До трійки лідерів не потрапив через бал «5–», яким оцінили випускню роботу під назвою «Жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение св. Антония Великого». Відгуки на дисертацію написали проф. Костянтин Дмитрович Попов та Маркеллін Олексійович Олесницький. Фахівець з дослідження спадщини отців Церкви К. Попов подав вельми позитивний відгук, резюмуючи, що йдеться «[о] весьма хорошей кандидатской диссертации». Належна базова філологічна підготовка та критична проникливість допомогли виконати завдання. Додатковою сильною стороною надзвичайно об'ємної (понад 430 сторінок основного тексту) роботи, вказував рецензент, був уміщений у додатках переклад російською мовою висловлювань св. Антонія, вибраних з агіографічної пам'ятки *Apophthegmata Patrum* (Извлечение

из журналов... 1898, с. 325–326). Злощасний «мінус» до оцінки дисертації дала прохолодно-стримана рецензія М. Олесницького, де вказувалося, що «сочинение... может быть названо весьма удовлетворительным» (Извлечение из журналов... 1898, с. 327). Зауваження професора стосувалися недостатньої скрупульозності С. Лобачевського в перерахуванні використаної наукової літератури, недоцільності порівняння язичницького аскетизму з християнським. Натомість перший рецензент таке зіставлення оцінював як раз позитивно. Дещо формальний підхід М. Олесницького до оцінювання роботи можна спробувати пояснити або ж поверховим ознайомленням з тематикою (професор був фахівцем з педагогіки та морального богослов'я), або ж нервовою й непевною обстановкою (пов'язаною зі здобуттям докторського ступеня) в якій останній саме перебував (Кузьміна, С. 2016, с. 330–331).

Першим місцем роботи, на яке призначили С. В. Лобачевського, була посада помічника інспектора Тульської духовної семінарії. 11 серпня 1900 р. за пропозицією попечителя Одеського навчального округу був переведений законовчителем Катеринославського реального училища з дорученням додатково шести уроків Закону Божого в місцевій жіночій гімназії. 24 вересня Симеон, єпископ Катеринославський, висвятив С. Лобачевського в диякони, а вже через два дні — у священники. Перед тим, 18 серпня, Стефан уклав шлюб із донькою священника Анастасією Іванівною Смирною (1880–? рр.). Анастасія народила чоловікові трьох доньок: Софію (1901–? рр.), Віру (1905–? рр.) та Нонну (1911–? рр.).

С. В. Лобачевський працював у Катеринославі навіть менше, ніж у Тулі. В березні він ще встиг долучитися до обговорення спорудження нової церкви. А в серпні 1901 р. вирушив до Одеси.

Практично все подальше життя пов'язане з Одесою, куди він виїхав так поспішно, що залишив у Катеринославі, чи навіть у Тулі, диплом про закінчення Київської академії (Дело о службе..., л. 10). Власноручний рапорт з цього приводу знадобився аж 1916 р. 2 серпня 1901 р. було задоволено прохання о. Стефана про переведення на посаду законовчителя до Одеської 2-ї чоловічої гімназії. Додатково було доручено вести заняття з Закону Божого в молодших класах Рішельєвської гімназії, але, знову таки, лише на рік. Вже наступного року з Рішельєвської гімназії його звільнили, натомість надали уроки з того самого предмету в Реальному училищі св. Павла. Тут діяла й Миколаївська церква, в якій, згідно з довідником Херсонської єпархії на 1906 р., Стефан Лобачевський був першим священником.

До С. Лобачевського прихильно ставився архієпископ Херсонський та Одеський Юстин (Охотін). 26 червня 1903 р. його нагородили набедреником. 3 вересня 1904 р. резолюцією архієпископа С. Лобачевського призна-

чено членом Одеської міської шкільної ради, він залишався в її складі до 1913 р. У 2-ій гімназії йому доручали керувати закладом на час двотижневої відпустки директора влітку 1905 р.

Тривожний для імперії 1905 р. у життєписі Стефана Володимировича знаменний появою тексту, який дає дослідникам змогу дещо розкрити внутрішній світ одеського священика, його релігійно-етичні погляди, візію суспільних проблем. Це допис у «Херсонских епархиальных ведомостях», згодом опублікований окремою брошурою «О религиозно-нравственном индифферентизме в современном обществе» (Лобачевский, С. 1905).

Автор з перших рядків висловлював жаль з приводу поширення в імперії «волны неверия и религиозно-нравственного индифферентизма» (Лобачевский, С. 1905, с. 3). Причиною явища насамперед вважав егоїстичність духовної природи людини. С. Лобачевський вжився в роль проповідника, з'ясував за новозавітними текстами суть любові як основного життєвого начала, звертався до поведінки християн перших століть як зразка для наслідування.

Місце віри в повсякденні та світоглядно-моральних засадах активно обговорювала громадськість імперії на переломі XIX–XX ст. В опозицію до панівних серед інтелігенції матеріалізму та байдужості до релігії стала, наприклад, група мислителів, чимало з яких еволюціонували від марксизму до ідеалізму. Інвективи одеського законовчителя частково суголосні з критикою індиферентизму в текстах тогочасних російських філософів-ідеалістів. Зокрема, докладно застановився над ставленням інтелігенції до релігії один зі співавторів колективних маніфестів напряму — «Проблемы идеализма» (1902 р.) та «Вехи» (1909 р.), відомий філософ і богослов Сергій Булгаков (1871–1944 рр.). Він присвятив цьому окремий нарис (Булгаков, С. 1909). Текст Булгакова мав часову перевагу порівняно з брошурою одеського законовчителя — московський філософ аналізував наслідки впливу на суспільство інтелігентської байдужості до віри за результатами революції 1905–1907 рр. Натомість у розпорядженні одесита, допис якого з'явився на початку бурхливих подій, «емпіричних» відомостей ще не було.

С. Лобачевський сфокусував увагу на індивідах, які поступово втрачають віру або вірують недостатньо. Індиферентне ставлення до релігії та моральних вчинків трактував як «вообще отказ человека от деятельной нравственной жизни, как нежелание его поработать над ослаблением своего эгоизма и духовной ленности, как на постепенное погружение в тину греха» (Лобачевский, С. 1905, с. 9). Йдеться про такого собі «среднего человека», спосіб мислення якого проілюстровано прикладами з тогочасної художньої літератури. На думку С. Лобачевського, найточніше вловив індиферентизм і мо-

ральну апатію суспільства в імперії на переломі століть А. Чехов. Законовчитель зупинився на окремих образах творів Антона Павловича, підкресливши, що негативні сторони життя письменник усе-таки не ідеалізував, на відміну від Максима Горького. Втім, критика творів пролетарського письменника в С. Лобачевського не відрізнялася конкретикою. Зауваження підкріплювались не аналізом доробку, а матеріалами богословсько-апологетичного журналу «Вера и церковь» для світських осіб, малознайомих з богослов'ям (Сухова, Н. 2004, с. 701).

Автор брошури в емоційному запалі, забуваючи Екклезіастове «немає нічого нового під сонцем», вважав свій час винятковою епохою «сильного броження умов», легковажного ставлення до першорядних питань людського буття. В один ряд огульної критики поставив проповідь «матеріалізма, атеїзма, позитивізма», розкопки могил «древних ідолів», відновлення язичницьких культів (одним з яких вважав буддизм) (Лобачевский, С. 1905, с. 14–15). Особливо засуджував ідеї Ф. Ніцше, А. Шопенгауера. Головний докір переліченим виявам духовного життя полягав у тому, що «все эти антицерковные и антирелигиозные течения становятся в ... враждебное отношение к Св[ятой]. Церкви» (Лобачевский, С. 1905, с. 15–16). С. Лобачевський, який на попередніх сторінках здебільшого висловлювався про внутрішній світ вірянина, ставав на захист конкретної земної інституції. Як захисник інтересів Церкви закидав пресі недостатню увагу до релігійних питань. Голос ревнителів християнства на сторінках світських видань, на його думку, «шумно заглушається другими голосами, кричащими о прогрессе, свободе» (Лобачевский, С. 1905, с. 24).

Тут доречно приділити увагу розумінню суті релігійності в праці С. Лобачевського. Непрямі ознаки свідчать, що законовчитель невіддільно ідентифікував себе як складову церковно-суспільного організму, недугу «неверия» він розглядав не стільки в розрізі конкретної особистості, а радше як загальну проблему християн (Лобачевский, С. 1905, с. 3,8). Про безрелігійність суспільства імперії та західного світу говорив і С. Булгаков, однак останній перерахував її до вузькоіндивідуальної площини, стверджуючи, що в «современном человечестве... произошел какой-то выход из себя во вне, упразднение внутреннего человека» (Булгаков, С. 1909, с. 22).

Слабким місцем у схемі С. Лобачевського було уявлення про те, що винуватці наростання байдужості до релігії є лише поза Церквою. Також законовчитель, як людина системи, практично не згадував про зумовленість індиферентизму загостреними соціальними негараздами початку ХХ ст. Інакше про них висловлювався С. Булгаков (Булгаков, С. 1909, с. 22, 31, 33), стверджуючи, що не забуває «ни тех ужасов, среди которых приходилось жить

последние годы, ни той политической обстановки и экономической нужды, которые и сами по себе выбивали из духовного равновесия» (Булгаков, С. 1909, с. 35).

Позбавлена релігійно-моральних основ особистість, на думку С. Лобачевського, приречена. Твердження стало поворотним пунктом, різким переходом від теоретизування до реалій повсякдення. Автор порушив питання про апіорі плачевні результати виховання дітей під впливом індіферентних до релігії батьків, рядок за рядком сповзаючи з високого стилю до переказу прозаїчних «прикладів із життя».

Ближче до кінцівки тексту окреслився основний об'єкт критики — інтелігенція. Недаремно попередні критичні зауваження адресувалися публіці, знайомій з творами Ніцше. За дітьми з цього середовища, очевидно, законовчитель Другої одеської гімназії спостерігав, виконуючи педагогічні обов'язки. С. Лобачевський замислювався вже надто над формалістськими питаннями. Цікавився, зокрема, чи багато сімей з цього соціального прошарку дотримуються «хотя бы то» посту в Чотиридесятницю. Наступні рядки — це квінтесенція вироку освіченому середовищу. На думку С. Лобачевського, в багатьох сім'ях, «особенно в так называемых интеллигентных [курсив наш. — О. Л., О. Ф.], уже давным давно, ... выдохлось то, чем жили русские люди в прошлые века, т. е. предания и обычаи церковные, — и все это заменилось под влиянием подражательности западу» (Лобачевский, С. 1905, с. 22). Очевидні нотки зверхності до освіченого класу й західної цивілізації, яка підкреслено не заслужила навіть написання з великої літери. С. Лобачевський вважав, що частина інтелігенції зверхньо ставиться до віри простого народу. На його думку, «такая вера сердца, не просветленная знанием ума, в очах Божьих более ценна, чем теоретическая, хотя более соединенная с знанием, но лишенная сердечной теплоты и колеблемая всякого рода сомнениями вера образованного общества» (Лобачевский, С. 1905, с. 25).

Вже в рік публікації допису стали очевидними вади такої ідеалізації «веры сердца» найчисленніших підданих імператора. Дослідники зауважили, що під час Першої російської революції т. зв. «тверда народна віра» нерідко на ділі виявлялася лише лубочною картинкою. Події 1905–1907 рр. наочно засвідчили зростання антиклерикалізму та релігійного індіферентизму широких верств населення Російської імперії, які й стали однією з рушійних сил революції (Андреева, Л. 2008, с. 114). Про крихкий морально-релігійний стрижень народу писали в найближчі роки після великого суспільного потрясіння. 1909 р. С. Булгаков стверджував, що «не нужно преувеличивать сознательности и прочности его старой веры, разлагающейся иногда от первого прикосновения» (Булгаков, С. 1909, с. 33). Разом з тим мис-

литель, подібно до С. Лобачевського, нагадував, що саме ця найвна віра давала орієнтири в розрізненні добра та зла. Натомість інтелектуали, на думку С. Булгакова, несли швидкоплинні західноєвропейські ідеї в духовно беззахисні маси, рівень критичного мислення яких майже не відрізнявся від дитячого. Такими діями інтелігенція «раскрещивала» Русь. Максимальних обертів процес набрав у перше десятиліття ХХ ст., коли робітнича й селянська молодь особливо зазнавали інтелігентському впливу, як сумно каламбуририв С. Булгаков, «постепенно обьинтелигенчиваются».

С. Лобачевського вражало визнання релігійного індивідуалізму ознакою «высокой культуры и общечеловеческого прогресса» (Лобачевский, С. 1905, с. 3). Розвиваючи думку, він зауважив, що частина інтелігенції вважала за необхідне «вместо религиозной веры в основу своей жизни полагать выводы науки и априорные соображения своего гордого разума» (Лобачевский, С. 1905, с. 25). Ці міркування майже повністю збігаються з думками С. Булгакова. Філософ-ідеаліст особливо докладно розглядав співвідношення науки й віри у свідомості арелігійної інтелігенції. Вважав, що людство усунуло Бога, натомість намагається створити нову релігію. «Вера в прогресс, в науку, в возможность разрешить все жизненные противоречия в историческом развитии науки и человечества составляет несложный катехизис современного человека» (Булгаков, С. 1909, с. 13), — резюмував С. Булгаков. Разом з тим філософ критикував прагнення різко протиставляти науку релігії, до чого, як може скластися враження, частково вдавався С. Лобачевський. Треба лише чітко розмежовувати відповідальність однієї та другої, не приписуючи науці універсалістських претензій, адже та не спроможна відповісти на останні питання життя та смерті (Булгаков, С. 1909, с. 14–16).

Винятково багатим на події виявився 1906 р. 1 січня о. Стефана обрали на з'їзді духовенства Херсонської єпархії до Правління семінарії. 28 лютого архієпископ Херсонський та Одеський Димитрій (Ковальницький) призначив його тимчасово виконувати обов'язки члена Херсонської духовної консисторії понад штатом (штатним членом призначений указом Синоду від 14 жовтня 1908 р.) й майже одночасно нагородив скуфією «за усердную и полезную службу». В серпні о. Стефан подав прохання перевести його з 2-ї чоловічої гімназії на посаду законовчителя до Маріїнської жіночої гімназії, після чого 15 вересня, за власним проханням, був звільнений від виконання обов'язків члена Правління семінарії, хоча обирався на три роки. До речі, в Маріїнській гімназії навчалися всі три доньки С. Лобачевського.

Можна припустити, що останнє рішення було прийнято у зв'язку з обов'язками, накладеними за новим призначенням. Резолюцією архієпископа Димитрія від 24 липня 1906 р. № 989 тоді ще законовчителя Одеської 2-ї гім-

назії С. Лобачевського призначили четвертим священиком до Одеського кафедрального собору (Распоряжения епархиального начальства. 1906. с. 398).

В березні 1906 р. С. Лобачевський подав до Ради КДА (Извлечение из журналов... 1906, с. 349) текст магістерської дисертації «Св. Антоний Великий (его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение)», назва якої була співзвучна з захищеною кілька років тому кандидатською дисертацією. Автор дещо доопрацював текст і того самого 1906 р. опублікував як монографію (Лобачевский, С. 1906). Статут православних духовних академій надавав можливість подавати вдосконалений текст належного рівня на здобуття ступеня магістра богослов'я. Новий науковий ступінь зміцнював також соціально-професійний статус викладача і на той час батька двох дітей.

Дати оцінку науковому рівню роботи Рада КДА доручила вдруге проф. К. Д. Попову і проф. Василю Іллічу Екземплярському. Однак чекати колоковіуму, на якому мав відбуватися захист, С. Лобачевському довелося понад рік. Основна причина затримки — тривале перебування рецензента К. Попова, який активно долучився до церковно-суспільного життя, в Петербурзі, у Передсоборній Присутності при Найсвятішому Синоді (Пастушенко, Л. 2016, с. 450). Також не сприяли стабільній обстановці перебої в роботі КДА, пов'язані з революційними подіями (Луговий, О. & Файда, О. 2015, с.). Врешті, дисертацію було захищено 11 травня 1907 р. перед Радою КДА, а С. Лобачевського удостоїли вченого ступеня магістра богослов'я.

На сторінках «Воскресного чтения», — одного з періодичних видань альма-матер С. Лобачевського, — ще в 1840–1850-ті рр. з'явилися перші свідчення зацікавлення постаттю преподобного — переклади різноманітних текстів, що їх пов'язували з іменем св. Антонія. Однак їхній рівень здебільшого був невисокий. Досліджувати цю постать на професійному рівні судилося Стефану Володимировичу.

Вступну частину монографії С. Лобачевський присвятив аналізу багатої джерельної бази та наукової літератури про життя ранніх подвижників, насамперед Антонія. Він, як і більшість біографів преподобного, базовим текстом для реконструкції життєпису вважав «Житіє Антонія» (Vitaе Antonii) Афанасія, єпископа Александрійського (бл. 295–373 рр.), твір, який невдовзі після появи став класичним зразком для наслідування в агіографічній літературі. Автор підкреслив, що «некоторые западные критики» (Лобачевский, С. 1906, с. IV) заперечували авторство св. Афанасія, розкритикувавши за такий підхід протестантського церковного історика Германа Вайнгартена (1834–1892 рр.).

Характеризуючи «Житіє Антонія», дослідник запропонував власне датування часу написання твору між 358 і 361 рр. Особливо високо оцінив як дже-

рела до життєпису Антонія праці ранньовізантійських церковних істориків V ст. (Лобачевский, С. 1906, с. XV). Окремо автор зупинився на коптському тексті «Aprophthegmata Patrum Aegyptiorum», білінгви, яку опублікував Еміль Амеліно. С. Лобачевський звірив французький переклад коптського тексту з перекладом архімандрита Палладія (Добронравова) російською мовою, вказав на певні недоліки в тексті останнього (Лобачевский, С. 1906, с. XIX).

На момент публікації дослідження С. Лобачевського історико-богословська наука в імперії щодо багатогранної постаті єгипетського аскета розпоряджалася здебільшого низкою загальних і науково-популярних праць, на ті яких виділялася ґрунтовніша стаття Михаїла Ізвекова (Извеков, М. 1879). Належний науковий рівень цього дослідження відзначав і С. Лобачевський, відзначивши хіба що певну поверховість суджень щодо критичної оцінки творів св. Антонія (Лобачевский, С. 1906, с. XXIII).

Основний текст праці починався з невеликого за обсягом розділу про початки монашества та роль Антонія у формуванні цієї напівформальної інституції. Автор намагався з'ясувати ставлення до ідеї аскези в перші три століття історії християнства. Однак спробу «втиснути» складну наукову проблему в 24-сторінковий текст, до того ж з певним порушенням логічної структури роботи (перед дослідженням діяльності Антонія) розкритикували обидва рецензенти (Извлечение из журналов... 1906, с. 352, 356). Врешті, С. Лобачевський зробив висновок, що є всі підстави величати преподобного «отцом и основателем монашества» (Лобачевский, С. 1906, с. 23), разом з тим доречно уточнивши, що його ім'я насамперед «стало звеном, связавшим всех отдельных ... отшельников в братские общины» (Лобачевский, С. 1906, с. 17).

Далі автор магістерської роботи подав докладну біографію Антонія Єгипетського, органічно доповнюючи свідчення Афанасія Александрійського та зіставляючи їх з інформацією інших джерел.

Червоною ниткою через усю магістерську роботу, починаючи з вступу, проходить ґрунтовна критика текстів, приписуваних св. Антонію, (Лобачевский, С. 1906, с. XX). С. Лобачевський вважав, що Антоній, як винятковий зразок для християнського інока, передавав інформацію для наслідування насамперед живим прикладом. Добре відома неписьменність засновника чернецтва у дослідників цієї постаті автоматично породжувала питання, як за таких обставин трактувати чималий масив матеріалів, від епістол до численних морально-аскетичних творів, відомих під іменем Антонія? С. Лобачевський давав таку відповідь: «Перу самого Антония они, несомненно, принадлежать не могут; следовательно... вопрос состоит..., какие из писаний, известных с именем Антония, в большей или меньшей мере заключают в се-

бе изречения и мысли этого подвижника» (Лобачевский, С. 1906, с. 140). Дослідник класифікував твори за літературною формою на слова та промови, листи й послання, правила та настанови. Загалом збережені тексти розділив на три розряди. Насамперед, це оригінальні твори, які записали учні зі слів або невдовзі після смерті наставника. До таких С. Лобачевський зараховував «Слово до монахів» (з життєпису Антонія), 20 листів і 20 промов Антонія до монахів. Також до оригінальних відносив, наприклад, «ответы» на запитання братії — твори, які не приписували Антонію, втім, на думку С. Лобачевського «могут быть названы его произведениями, так как представляют собою изложение его мыслей» (Лобачевский, С. 1906, с. 195). До другої категорії було включено матеріали, які з'явилися вже через певний час після смерті великого подвижника, в їхніх текстах Антонієві настанови переживаються з висловами інших подвижників, нерідко складно чітко розмежувати ці роботи, а отже вони не можуть бути безсумнівними джерелами для відтворення образу великого старця та викладу його вчення. Останній розряд — твори, які не належать Антонію, хоча приписуються йому за традицією. С. Лобачевський у примітках скрупульозно зіставляв з приписуваними Антонію текстами зміст творів найближчих його послідовників, насамперед прп. Макарія Великого (бл. 300–391 pp.), прп. авви Ісайї Відлюдника (помер 370 р.) та Марка Аскета (IV ст.).

В останній, четвертій частині дослідження одеський історик-богослов відтворив морально-подвижницьке вчення єгипетського аскета. Спеціальне вичленування проблематики пояснювалось браком у богословській чи патрологічній літературі Російської імперії розвідок на зазначену тематику. Виняткова важливість дослідження цього матеріалу пояснювалася тим, що Антонієві переконання «легли в основу аскетических воззрений почти всех последующих подвижников, и впоследствии только видоизменялись и дополнялись вместе с развитием самых форм монашеской жизни» (Лобачевский, С. 1906, с. 196).

Аналіз морально-подвижницького вчення розпочинається зі з'ясування поглядів святого на стосунки Творця з людиною. Безпосередньо до аналізу предмету дослідження автор монографії приступив у другому підрозділі «Аскетика св. Антония». Поступово, крок за кроком, С. Лобачевський, слідом за міркуваннями преподобного, відтворив основні пункти призначення в складному шляху аскета, добре відомі дослідникам візантійського монастицизму, особливо, якщо йдеться про індивідуальний шлях подвижництва.

Значною мірою дослідження С. Лобачевського мало в позитивному розумінні утилітарне призначення — заповнити лакуну в історико-богословській науці Російської імперії, на що прямо вказував один із рецензентів (Из-

влечение из журналов... 1906, с. 355). Магістерські роботи студентів КДА, роботи найкращих випускників інших духовних академій разом із публікаціями професорсько-викладацького складу цих закладів були покликані поступово розбудовувати й наповнювати самодостатню «систему богослов'я» імперії.

Наприкінці літа 1907 р. помер учитель С. Лобачевського професор Київської духовної академії Яким Олексійович Олесницький. 8 вересня в Одеському кафедральному соборі настоятель протоієрей Василій Антонович Флоровський відправив за покійним панахиду. Настоятелю допомагали С. Лобачевський та колега о. Стефана по викладанню Закону Божого в Маріїнській гімназії протоієрей Михайло Ілліч Вітвицький, священник того самого собору, також учень Я. Олесницького (Одесский листок. 1907, № 207, 11 сентября).

22 грудня 1907 р. архієпископ Дмитрій призначив о. Стефана старшим попечителем Херсонського єпархіального попечительства щодо бідних духовного стану, а 21 березня 1908 р. запропонував Консисторії призначити його членом Будівельного комітету з оновлення та перебудови єпархіального будинку в Одесі.

В подальшому о. Стефана нагороджували камилавкою (6 травня 1909 р.), наперсним хрестом (6 травня 1912 р.), орденом св. Анни 3-го ступеня (6 травня 1914 р.) (Высочайшие награды. 1914, с. 100), нарешті, до дня народження його імператорської величності — саном протоієрея (6 травня 1916 р.) (Высочайшие награды. 1916, с. 219).

Формулярні списки, складені 1916 р. в Маріїнській жіночій гімназії, відрізняються однією цифрою. Вони зазначають різні розміри жалування. Перший — 650 руб. без деталей (Дело о службе..., л. 11). У другому після закресленої суми 800 також проставлено 650, але далі йде докладна закреслена додаткова інформація, цікава з погляду історії повсякдення: «... за 12 нормальних уроков 900 рублей, за 6 дополн. уроков 360 рублей; за 4 нед. урока в приготовительном классе 200 рублей, за совершение Богослужения в гимназической церкви 300 рублей, по должности классного наставника 160 рублей. Добав. жалование к окл. 90 р. Тоже за 10 н. ур. 100 рублей. Итого — 2090 рублей» (Дело о службе..., л. 11–24).

При Маріїнській гімназії діяло Товариство для допомоги нужденним ученицям. На 1916 р. С. Лобачевський був ревізором каси цього Товариства.

Документи дають змогу простежити коло соціальних зв'язків С. Лобачевського. З одного боку, це — вся паства Спасо-Преображенського собору та учні 2-ї гімназії й учениці Маріїнської гімназії. З іншого — досить вузьке коло колег по кліру, стосунки з якими були різнобічними. Так, 22 квітня

1911 р. о. Стефану довелося відспівувати 17-річну дочку згаданого Михайла Вітвицького Галину (Метрическая книга Кафедрального собора. 1911, л. 135 об. — 136).

Аналогічний випадок пов'язує С. В. Лобачевського з середовищем одеських богословів. 20 грудня 1908 р. помер студент Новоросійського університету Борис Клітін, син університетського професора богослов'я та настоятеля університетської церкви Олександра Михайловича Клітіна. С. В. Лобачевського запросили відслужити заупокійну літургію в названому храмі, а після цього він брав участь у відспівуванні разом із кафедральним протоієреєм В.

Найближче коло суспільних зв'язків С. В. Лобачевського можна ідентифікувати за іменами хрещених батьків його трьох доньок. Старшу, Софію, народжену 14 жовтня 1901 р., охрестив у Петропавлівській церкві священник Петро Архангельський (Метрическая книга Петропавловской церкви. 1901, л. 228 об. — 229). Священикова дочка, дівчина Клавдія, стала її хрещеною матір'ю. Хрещеним батьком о. Стефан запросив тестя — священника з с. Роксолани Одеського пов. (тепер — Овідіопольського району) Іоанна Костянтиновича Смирнова.

Віра Лобачевська народилася 28 травня 1905 р., а охрестив її 16 червня в Стрітенській церкві на Новому ринку священник Василій Шахов (Метрическая книга Сретенской церкви. 1905, л. 115 зв. — 116). Нонна народилася 5 серпня та охрещена 8 вересня 1911 р. вже у Спасо-Преображенському соборі. Хрестив Нонну її рідний дядько — Леонід Володимирович Лобачевський (Метрическая книга Кафедрального собора. 1911, л. 55 зв. — 56). Хрещеним батьком в обох випадках став ще один дядько — Олександр Володимирович. На 1905 р. він був законовчителем у Ніжинському історико-філологічному інституті, а на 1911 р. займав аналогічну посаду в Київській імператорській Олександрівській гімназії.

Хрещеною матір'ю Віри й Нонни була Анастасія Павлівна Бондаревська. 1905 р. вона — дружина титулярного радника, а 1911 р. — вже колезького асесора.

Дореволюційні довідники дають змогу локалізувати місце, де мешкав С. Лобачевський — Соборний провулок (або Соборна площа, 12) (Вся Одеса. 1907, ст. 183; Вся Одеса. 1908, ст. 649; Вся Одеса. 1910, ст. 737; Вся Одеса, 1911, ст. 183; Вся Одеса. 1914, ст. 238; Адрес-календарь Одесского градоначальства за 1917 г., с. 42). З переліку житлових приміщень по Херсонському комісаріату за січень 1918 р. дізнаємося, що С. Лобачевський жив у шестикімнатній квартирі № 4 на першому поверсі (Списки жильцов... Арк. 213–215). Слідчі документи 1921 р. підтверджують цю ад-

ресу. Двоповерховий будинок належав Кафедральному собору і в ньому, на казенних квартирах, мешкали й інші представники соборного кліру, зокрема В. А. Флоровський і М. І. Вітвицький. Тут таки, на квартирі В. А. Флоровського, діяло Благодійне товариство дам духовного звання Херсонської єпархії на чолі з Клавдією Георгівною Флоровською (у дівочтві — Попруженко). До товариства входила дружина Стефана Володимировича Анастасія Іванівна (Вся Одесса. 1911, ст. 403; Вся Одесса. 1914, ст. 153). У складі Товариства була, до речі, й дружина Леоніда Володимировича Лобачевського, старшого брата о. Стефана, законовчителя в Художньому училищі. Добре відома доля синів Василя Флоровського — історика Антонія (1884–1968 рр.) (Попова, Т. Н. 2017, с. 254–256) а також історика церкви та патролога Георгія (1893–1979 рр.). Можна бути впевненим, що С. Лобачевський був знайомий з обома юнаками, як і з їхнім дядьком по матері — Михайлом Георгійовичем Попруженком, професором кафедри слов'янської філології історико-філологічного факультету.

Початок 1917 р. ознаменувався в Одесі безладом, зміною керівництва міста, що відображало події в імперії, яка перетворювалась на республіку. 11 березня в Димитрієвському єпархіальному будинку (вул. Жуковського, 38) відбулися перші збори Одеського міського духовенства та місіонерів, які постановили надіслати вітання обер-прокуророві Найсвятішого Синоду князю В. М. Львову та висловити вірнопідданські почуття до нового уряду. Поміж інших справ було обрано 10 депутатів до Міського громадського комітету, зокрема, протоієреїв В. Флоровського та С. Лобачевського (Духовенство Одессы... 1917, с. 43–45). Громадський комітет фактично здійснював владу в Одесі аж до виборів у нову Міську Думу 23 серпня 1917 р.

Одночасно в Церкві відновився соборний рух. За перший рік революційних подій відбулося два надзвичайних собори Херсоно-Одеської єпархії. Вочевидь, С. Лобачевський мав брати в них участь. 10–18 січня (ст.ст.) 1918 р. в приміщенні Жіночого єпархіального училища (вул. Успенська, 4) проходив 3-й Надзвичайний Херсоно-Одеський єпархіальний собор. Надзвичайним він був зокрема тому, що відбувався, коли на вулицях міста йшли бої між військами, вірними Центральній Раді, та прибічниками Румчероду, які проголосили Одеську радянську республіку. Учасникам собору навіть доводилося під час одного з засідань переміститися з другого поверху на перший, у їдальню, адже до вікон актової зали залітали з вулиці кулі.

С. Лобачевський разом із кафедральним протоієреєм В. Флоровським, священником Григорієм Лисяком, дяком Ф. Машкевичем та кількома мирянами презентував на соборі делегацію Спасо-Преображенського храму (Протокол № 2. 1918, с. 70). Серед учасників собору були Антоній Флоровський, деле-

гат від Всеросійського церковного собору, та професор історико-філологічного факультету Університету О. П. Доброклонський. Стефан Володимирович не був активним учасником дискусій. Опубліковані в Херсонських єпархіальних відомостях протоколи засідань собору не зафіксували жодного його виступу. Не проявив він активності навіть тоді, коли собор слухав доповідь М. Клисича — учасника Всеросійського законовчительського з'їзду (липень 1917 р.). Делегат повідомив про нові тенденції у викладанні Закону Божого, необхідність знищити стару систему, яка недоладністю робила з гімназистів атеїстів, змінити програми, врахувавши психологічні особливості учнів, допустити до викладання мирян тощо (Протокол № 5. 1918, с. 121–124). Мовчання С. Лобачевського дивне, адже виступ прямо стосувався його інтересів. Натомість, серед доповідачів часто можна було почути старшого брата — Леоніда Лобачевського, з 1917 р. — голови Правління єпархіального свічкового заводу. Довелося звітувати за розтрата та безлад у документації, що залишилась від попереднього бухгалтера заводу (Протокол № 9. 1918, с. 149–161).

Втім, Стефан Лобачевський займав у єпархії поважне становище. Такий висновок можна зробити, адже його, разом із професором О. П. Доброклонським, Г. Лисяком та І. Аносовим собор включив до складу комісії, що мала розглянути брошуру О. П. Смирягіна «Отжившие законы» — спробу ревізії канонічного права — й дати їй від імені собору експертну оцінку (Протокол № 4. 1918, с. 109–111). На жаль, як і О. Доброклонський, С. Лобачевський не встиг підготувати рецензії до завершення роботи собору, в протоколах її немає. Показово, що на зборах він опинився в одній команді з визнаним авторитетом з історії церкви.

Коли в другій половині дня 17 січня собор одним із останніх рішень вибрав чотирьох членів до Херсонської духовної консисторії, то С. Лобачевського знову переобрали. Він обійшов, наприклад, іншого претендента — теж випускника Київської духовної академії, протоієрея Костянтина Васильовича Бречкевича, ректора Одеської духовної семінарії, довгий час законовчителя в 3-й гімназії, одного з редакторів «Херсонских єпархиальных ведомостей», голову на більшості засідань собору (Протокол № 12. 1918, с. 190).

Головним завданням собору були вибори Одеського та Херсонського митрополита. На соборі жваво обговорювали багатьох кандидатів. І. Аносов пропонував на одеську кафедру колишнього єпископа Ростовського Дмитрія (Сперовського), віддаленого на pokій «за правдолюбіє», та сподівався у виступі на підтримку В. Флоровського й С. Лобачевського, добре знайомих з проповідницьким хистом кандидата (Протокол № 3. 1918, с. 93). Однак на виборах 14 січня впевнено переміг зовсім інший претендент і, вочевидь, також

знайомий С. Лобачевського, його колишній учитель, митрополит Тіфліський та Бакинський, екзарх Кавказький Платон (Рождественський), ректор Київської духовної академії в 1902–1907 рр. До Одеси ієрарх прибув з Москви аж 13 квітня, а 26 квітня в залі Єпархіального будинку був присутній на щорічному засіданні Свято-Андріївського братства, де промову про значення Воскресіння для християн читав С. Лобачевський — голова цього місіонерського товариства (Єпархиальная хроника. 1918, с. 55).

С. Лобачевський служив законовчителем тепер уже в 1-й Одеській міській жіночій гімназії (ще 1920 р., останній документ про це датований 23 березня).

1921 р. Стефан Лобачевський уперше потрапив до поля зору каральних органів радянської влади. 15 листопада о. Стефана заарештували за звинуваченням в організації підпільного осередку для допомоги Добровольчій армії — так званого «Сестринського гуртка». Разом із о. Стефаном у справі проходили вісім парафіянок кафедрального собору. Гурток очолювала Ольга Іллівна Петровська, а заступницею голови, за даними слідства, була одеситка Євгенія Миколаївна Навроцька, вдова нотаріуса й домовласника. Сестер гуртка засудили рішенням Одеської губернської Надзвичайної комісії переважно до п'яти років ув'язнення в таборах із конфіскацією. Рішення про о. Стефана Лобачевського в справі немає, проте, судячи з усього, для першого разу покарання було символічним, якщо було взагалі.

1922 р. о. Стефан служив на попередньому місці, в соборі. Для храму наставали важкі часи, 16 квітня його пограбували. Настоятель собору протоієрей С. Лобачевський підписав рапорт про подію архієпископу Феодосію Херсонському (Серафима. 1994, с. 155). Реакція офіційної влади, дещо нестандартна, не забарилася. Вже 3 травня, через два тижні після випадку, о. Стефану довелося бути присутнім при вилученні з храму церковних коштовностей, які не забрали грабіжники, зокрема золотої ризи з ікони Касперівської Божої матері (Серафима. 1994, с. 156). Але загальносоюзна акція з вилучення церковних коштовностей вартувала о. Стефану ще більше поневірянь. Ось, що він сповіщав у свідченнях, зафіксованих набагато пізніше: «Если в 1922 году я был присужден к 6 месяцам ДОПРа при изъятии ценностей, то там произошло не сокрытие, а недоразумение, и сам прокурор (...) признал меня виновным не в сокрытии ценностей, а в неосмотрительности и даже небрежности» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 328 зв.; Малинова, Г. Л. 1997, с. 704–705). Ці свідчення були дані у справі Церковної контрреволюційної організації, яку, на думку слідчого — Зіновія Мойсейовича Глебова, — створив Олександр Іванович Любимський якраз у відповідь на кампанію з вилучення цінностей.

Священик Петропавлівського собору на допиті 1931 р. свідчив, що С. Лобачевський був у групі з 23 чи 27 чол., які відокремились від обновленської церкви влітку того року, коли в ній запровадили григоріанський календар. С. Лобачевського єпископ Онуфрій поставив офіційним представником одеської Церкви при харківському єпископі (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 59). Покази містять непевні дати. Експеримент із переходом на григоріанський календар мав місце в РПЦ у жовтні 1923 р. і був невдовзі визнаний невдалим. Тож навряд чи справа у цих подіях. Єпископ Онуфрій, вочевидь, Онуфрій Гагалюк, єпископ Єлисаветградський (1923–1929 рр.) та вікарій Одеської єпархії (1926–1928 рр.), послідовний супротивник «обновленської» та «григоріанської» церков. Втім, у 1924–1926 рр., до арешту та заслання, він перебував під підпискою про невиїзд у Харкові, звідки й керував єпархіями (Тригуб, О. 2009, с 48, 72). Ця ситуація досить близька до свідчень П. Лук'янова.

Приблизно до цього періоду відноситься характеристика, яку С. Лобачевському дав помічник голови церковного правління К.М. Долинський на допиті 19 червня 1958 р. (на той час К. М. Долинський був сторожем 36-ї школи в Одесі): «Лобачевского помню как делового, грамотного человека и опытного священника с дореволюционным стажем» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. С. 174).

Тим часом С. Лобачевський перейшов з Преображенського собору до Покровської церкви. Він свідчив: «Никакой деятельности против советской власти я не проявлял, а всегда беспрекословно подчинялся всем распоряжениям власти. Когда в 1927 году мне, бывшему настоятелем Покровской церкви, было предложено сдать церковь украинцам, я принял все меры, чтобы сдача прошла без эксцессов, хотя среди верующих много было и недовольных» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 328 зв.). Ідеться про передання Українській автокефальній православній церкві, яку на той час офіційно визнали радянська влада й Московський патріархат, Покровської церкви, що існувала на місці теперішньої Одеської гімназії № 1. Як і Кафедральний Спасо-Преображенський собор, Покровську церкву знищили в середині 1930-х рр.

Того самого року С. Лобачевський знову перебував під слідством, однак йому «было объявлено следователем Волоховым, что обвинение меня по 119 ст. отпало и меня освободили» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 328 зв.). Надалі С. Лобачевський знову змінив храм і став настоятелем Успенського собору. На 1931 р. він мешкав на Молдованці, на вул. Південній, 13, кв. 1.

Останнього удару о. Стефану, як і всій його родині, завдали репресії-ми щодо церкви початку 1930-х рр. Спершу, 1931 р. Олександра Володи-

мировича, священника Київського Володимирського собору заарештували, вислали до Казахстану, а пізніше — на північ, де 1933 р. він загинув від рук бандитів.

Заарештований був і С. Лобачевський — у справі т. зв. Церковної фашистської контрреволюційної організації (Малинова, Г. Л. 1997, с. 697–709). Постанову про арешт підписано 26 березня 1931 р. (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. Арк. 4). Збережена у справі чернетка звинувачувального висновку констатує, що С. Лобачевський — один з керівників контрреволюційної організації, раніше був «столбом реакционной тихоновщины в Одессе». Залучив до організації низку інших учасників, надавав своє помешкання для зборів організації. Провини не визнав (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. Л. 45–46).

Останній факт цілком відповідає істині. Збережений у справі власноручний рукопис показань С. Лобачевського на допиті 5 серпня залишає враження самостійного, витриманого в певному стилі апологетичного твору. Власну позицію формулював так: «Я ставлю себе вопрос: “Контрреволюционер ли я?” — и убедительно отвечаю “нет”, так как я ничего не делаю враждебного совласти. Если же стоять на той точке зрения, что поп обманывающий народ, проповедует веру в бога, которого нет, и религию, которой не должно быть, что “всякий поп — контрреволюционер”, то тогда, конечно, меня причислят к контрреволюционерам. Я во всем подчиняюсь советской власти, исполняю как гражданин все распоряжения власти, но в вопросах веры мои взгляды расходятся со взглядами советской власти, и это мне разрешается декретом о свободе совести. В этом я не вижу преступления и не считаю себя контрреволюционером. Еще раз подтверждаю, что я ни к какой контрреволюционной организации и контрреволюционной группе никогда не принадлежал и о существовании таковой ничего не знаю» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Спр. 328–333). Свою лінію о. Стефан вів досить упевнено, маючи багатий досвід спілкування з органами. П. Лук'янов на допиті 21 травня свідчив: «Лобачевский не играл значительной роли в нашей контрреволюционной организации. После перенесенного им одного ареста / он теперь арестован в 6-й раз / нервного потрясения, когда он почти лишился ума, он уже меньше принимал участия в наших политических акциях». Здається, що П. Лук'янов намагався відвести загрозу саме від С. Лобачевського. Щодо інших звинувачуваних, зокрема себе, він надавав цілком шаблонну інформацію, яка цікавила слідчого.

Звинувачення С. Лобачевського спиралося на свідчення О. Любимського, помічника настоятеля Успенського собору В. Ф. Чемени (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 350–351) та П. П. Гірманова (Дер-

жархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 349, 353), який зарухував С. Лобачевського до «ярких и особенно настойчивых антисоветчиков». Усі ці свідчення написано канцелярським, часом пафосним, стилем та явно не є власними словами допитуваних. Деякі розбіжності в показах також варті уваги. Так, О. Любимський на допиті 17 лютого вказав, що Лобачевського хтось назвав членом організації вже 1928 р. (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 9–10), а через два дні кардинально змінив свої свідчення та вказав, що сам наприкінці 1928 чи на початку 1929 залучив С. Лобачевського під час вуличної розмови (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 16). Особливої довіри ці свідчення не викликають, однак одне варте уваги. Всі злочинні факти, які в них містяться, зводяться до зустрічей під час храмових свят та іменин священників, розмов на політичні теми, «залучень до організації» нових членів та очікування інтервенції й перевороту. Чогось цікавішого фантазія слідчих не створила. Особливо показове в цьому контексті «чистосердечное признание» М. Мочульського, котрий каявся в тому, що на скарги контрреволюційного елемента, «особенно из кулацкой среды» відповідав «поживем — увидим» та «время покажет» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 74–78).

Натомість значно реалістичнішими видаються свідчення священника Олексіївської церкви на Молдаванці Олександра Петровича Введенського. Останній категорично відкидав існування будь-яких контрреволюційних організацій серед одеського священства, однак давав досить жваві характеристики всім підслідним. На думку З. М. Глебова, і ці характеристики містили склад злочину. Так, про С. Лобачевського О. Введенський сказав: «о. Стефан Лобачевский очень словоохотлив и очень любит говорить на темы, касающиеся интервенции и переворота вообще. Но его разговоры являются только варьировкой газетных известий, но важно не это, а та любовь, охота, с какими ведется этот разговор на эту тему» (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908. Арк. 103 зв., 115). Сам О. П. Введенський у всьому процесі був одним із найдосвідченіших «антисоветчиків». До його справи долучено статті, які він публікував іще в одеській пресі у 1918–1919 рр., викриваючи безбожність більшовиків. Відповідно, покарання отримав найважче — 10 років концтаборів. Однак він залишився одним із небагатьох, хто дочекався реабілітації. 22 грудня 1958 р., будучи настоятелем місцевої церкви у м. Кушва Свердловської обл., підтвердив слідчому правдивість своїх показань 1931 р., характеристик інших священників і свідчень про відсутність якихось їхніх організацій (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. Арк. 224–229). На повторному допиті 13 травня 1959 р. О. Введенський уже відвертіше розповів про знущання й тортури, яких йому зав-

дали під час слідства, та значно пом'якшив свої характеристики. Зокрема з'ясувалося, що з С. Лобачевським його об'єднувала дружба: «Мы бывали друг у друга в гостях. Антисоветских высказываний он никогда не высказывал и они не проявлялись». Однак загалом через позицію влади відносно духовенства, воно справді було налаштоване в ті роки контрреволюційно (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. Арк. 302–305).

14 вересня 1931 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР (протокол №108/294) присудила вислати С. Лобачевського до Казахстану на п'ять років, з 15 червня (Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911. Арк. 59). Однак Особлива Нарада при ОДПУ постановою від 3 листопада 1931 р. пом'якшила присуд до трирічного вислання.

Наостанок зазначимо, що в часи хрущовської реабілітації, 1959 р. перевірка справи в прокуратурі Одеської обл. показала, що С. Лобачевського репресували безпідставно. Слідчий З. М. Глебов допускав свавілля й беззаконня. Справу спрямували до військового трибуналу Одеського військового округу на предмет припинення і врешті-решт президія Одеського обласного суду постановою від 21 листопада 1959 р. за протестом прокурора Одеської обл. скасувала постанову судової трійки та припинила справу щодо 22 осіб, звинувачених в участі у церковній контрреволюційній організації, серед них — С. Лобачевського (Малинова, Г. Л. 1997, с. 709). Рік і місце смерті Стефана Володимировича залишаються невідомими, проте до реабілітації, розпочатої 1958 р., він не дожив.

Таким чином, коли українські історики проведуть просопографічні дослідження представників духовного стану, то можна буде впевнено стверджувати, що біографія Стефана Володимировича Лобачевського в багатьох її складових має низку характерних спільних рис з іншими вихідцями з цього соціального прошарку. В подальшому здобута інформація про одеського священика також буде корисною для розробки проблем становлення церковно-історичних і патрологічних студій на українських теренах. Зрештою, поглиблене дослідження зробить внесок до відновлення забутих імен репресованої церковної історіографії.

Стефан, як і більшість братів, обрав найменш обтяжливе фінансово сходження освітніми щаблями в духовному відомстві. Слідом за старшим братом потрапив як один з найкращих випускників до провідного вищого духовного закладу українських земель Російської імперії — Київської духовної академії. Успішно завершивши тут навчання, після нетривалих обов'язкових для випускників духовних вишів мандрів навчальними закладами, в ході яких одружився й висвятився у Катеринославі, на три десятки років осів у найнаселенішому місті підросійської України. В Одесі паралельно викла-

дав у кількох закладах середньої освіти та служив священиком у кафедральному соборі міста.

На початку 1905 р. законовчитель спробував поставити діагноз тогочасному суспільству, вказуючи на байдужість до релігійно-моральних питань. Зміст брошури дає підстави сформулювати уявлення про соціум та його проблеми такими, як їх бачив С. Лобачевський. Не слід абсолютизувати фундаментальність цих свідчень, адже, по-перше, вони фіксують систему поглядів лише на певному відрізку часу, не можна відкидати певного узгодження думок з офіціозом у тексті. Подальші життєві шляхи допомагають зробити висновки, що в більшості міркувань автор допису все-таки був ширим. Не на часі було надто некритичне ставлення до Церкви та ідилічні уявлення про чистоту й невинність віри простого народу, адже обидва твердження катастрофічно не витримали перевірки часом.

У 1906–1907 рр. С. Лобачевський перебував у затягнутому часово процесі захисту дисертації на здобуття ступеня магістра богослов'я. Монографія про св. Антонія Єгипетського була вдосконаленим і доопрацьованим текстом випускної роботи. Лобачевський-науковець зумів, по-перше, проникнути в заплутані глибини текстів, які приписувались преподобному / асоціювалися з ним, по-друге, сформулювати основні постулати морально-подвижницького вчення аскета. Церковно-історичний напрям студій, імовірно, не в останню чергу був зумовлений прикладом наукових занять батька.

Священника поступово призначали на низку посад, він отримував певні нагороди. Склалося стабільне коло спілкування. Стефан Володимирович жив у вузькому мікросвіті. Так, навіть цензор єпархіального періодичного видання М. Вітвицький, який дав позитивну резолюцію на згадану брошуру, був його близькою людиною — з ним С. Лобачевський служив, відспівував його доньку, навіть мешкав у одному будинку.

1917 р. засвідчив, що весь навколишній стабільний світ раптово почав докорінно руйнуватися. Стефан Володимирович, який мав особистий негативний досвід подій Першої російської революції, котрі завадили оперативного захистити магістерську роботу, очевидно відтоді почувався все менш комфортно. І раніше не вельми багатослівний педагог та священик ставав все більш підкреслено мовчазним.

Від 1921 р. мовчанку Стефана Володимировича порушували переважно радянські каральні органи. Новий соціальний устрій, а разом з ним і нову владу, він, очевидно, не вельми любив, але, спираючись на християнський принцип віддавати кесареві кесарево, толерував. Очевидно, тому певний час радянська влада не брала його до уваги. І все ж, 1931 р. судова трійка відправила С. Лобачевського в степи Казахстану, де й загубилися слі-

ди цієї людини. Наприкінці 1950-х рр. система виправдала Стефана Володимировича, однак цю звістку сприймати з радістю могли вже тільки його родичі та близькі.

Адрес-календарь Одесского градоначальства за 1917 г., 1917. Издание Ведомостей Одесского градоначальства.

Андреева, Л. 2008. Феномен религиозного индифферентизма в Российской империи. *Общественные науки и современность.* № 4. С. 114–124.

Архів СБУ Одеської області. Спр. № 27592.

Булгаков, С. 1909. *Интеллигенция и религия. (О противоречивости современного безрелигиозного мировоззрения). Воскресение Христа и современное сознание.* М.: А. И. Снегирева.

Ведомость об Одесском кафедральном соборе и сведения о служителях, 1908. Держархів Одеської обл. (Держархів Одеської обл.). Ф. 37. Оп. 4. Спр. 217.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 г. 1912. Одесса: Одесские новости.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 г. 1914. Год издания 4-й. Одесса: Одесские новости.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1907 г. 1907. VII год издания. Одесса: Изд. Л. А. Лисянского.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 г., 1908. VII год издания. Одесса: Изд. Л. А. Лисянского.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1910 г., 1910. IX год издания. Одесса: Изд. Л. А. Лисянского.

Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1911 г., 1911. X год издания. Одесса: Изд. Л. А. Лисянского.

Высочайшие награды. 1914. *Херсонские епархиальные ведомости.* № 10. 15 мая. *Официальный отдел.* С. 99–100.

Высочайшие награды. 1916. *Херсонские епархиальные ведомости.* № 10. 15 мая. *Официальный отдел.* С. 219.

Дело о службе законоучителя протоиерея о. Стефана Лобачевского. 1920. Держархів Одеської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 5764.

Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5908.

Держархів Одеської обл. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 5911.

Духовенство Одессы в связи с переживаемыми событиями. 1917. *Херсонские епархиальные ведомости.* № 6. 15 марта. Неофициальный отдел. С. 43–45.

Епархиальная хроника. 1918. *Херсонские епархиальные ведомости.* № 9. 1 мая. Неофициальный отдел. С. 54–62.

Извеков, М. 1879. Преп. Антоний Великий. *Христианское чтение.* № 7–8. С. 66–130, 272–317.

Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1897–1898 учебный год. 1898. К.: И. И. Горбунов.

Извлечение из журналов совета Киевской духовной академии за 1905–1906 учебный год. 1906. К.: И. И. Горбунов.

Кузьміна, С. 2016. Олесницький Маркеллін Олексійович. *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія,* Т. 2: Л–Я. К.: Києво-Могилянська академія. С. 329–332.

Лобачевский, В. 2013. Летопись прихода села Ольшанки святого Иоанна Милостивого церкви (писанием начата в 1875 г.). *Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар*. К.: Скиф. С. 9–156.

Лобачевский, С. 1905. *О религиозно-нравственном индифферентизме в современном обществе*. Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос.

Лобачевский, С. 1906. *Св. Антоний Великий (его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение)*. Одесса: Е. И. Фесенко.

Луговий, О. & Файда, О. 2015. Одеський церковний історик С. В. Лобачевський. *Laurea I. Античний мир и средние века: Чтения памяти профессора В. И. Кадеева. Материалы*. Харьков: НТМТ. С. 185–188.

Малинова, Г. Л. 1997. Дело Церковной Контрреволюционной Организации (1931 год). *Одесский мартиролог*. Т. 1. Одесса. С. 697–709.

Метрическая книга Кафедрального собора. 1911 г. Держархів Одеської обл. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 852.

Метрическая книга Петропавловской церкви. 1901 г. Держархів Одеської обл. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 508.

Метрическая книга Сретенской церкви. 1905 г. Держархів Одеської обл. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 653.

Михальченко, В. А. 2012. *Духовенство Одессы. 1794–1925*. Одесса.

Одесский листок. № 207. 11 сентября 1907 г.

Пастушенко, Л. 2016. Попов Костянтин Дмитрович. *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія*, Т. 2: Л–Я. К.: Києво-Могилянська академія. С. 449–451.

Поліщук, В. 2016. Літописцю рідної Вільшанки. *День*. 25 лист. С. 12.

Попова, Т. Н. 2017. Антоний Васильевич Флоровский: европеец поневоле. Попова, Т. Н. *Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика*. Одесса: Бондаренко М. А. С. 254–275.

Протокол № 2 Заседания Собора 11 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 5, 6, 7. 1–15 марта, 1 апреля. Официальный отдел. С. 58–74.

Протокол № 3 вечернего заседания Собора 11 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 8. 15 апреля. Официальный отдел. С. 89–106.

Протокол № 4 Заседания Собора 12 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 9. 1 мая. Официальный отдел. С. 107–120.

Протокол № 5 Заседания Собора 13 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 9. 1 мая. Официальный отдел. С. 121–128.

Протокол № 9 утреннего заседания Собора 16 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 9. 1 мая. Официальный отдел. С. 148–166.

Протокол № 12 вечернего заседания Собора 17 января 1918 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 10. 15 мая. Официальный отдел. С. 190–193.

Распоряжения епархиального начальства. Определения на места. 1906. *Херсонские епархиальные ведомости*. № 15. 1 августа. Официальный отдел. С. 397–399.

Самойлов, Ф. А., сост. 1999. *Новороссийский университет в воспоминаниях современников*. Одесса.

Серафима. 1994. *Одесский Спасо-Преображенский собор. Жизнь. Гибель. Воскресение*. Одесса.

Списки жильцов и жилых помещений по Херсонскому комиссариату, 1918 г. Соборная площадь, 12. Держархів Одеської обл. Ф. 16. Оп. 124. Спр. 17415. Арк. 213–215.

Сухова, Н. 2004. «Вера и церковь». *Православная энциклопедия*, Т.7: Варшавская епархия — Веротерпимость. М: Православная энциклопедия. С. 701–702.

Ткачук, М. 2016а. Лобачевський Олександр Володимирович. *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія*. Т. 2: Л–Я. К.: Києво-Могилянська академія. С. 91–93.

Ткачук, М. 2016б. Лобачевський Степан (Стефан) Володимирович. *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія*. Т. 2: Л–Я. К.: Києво-Могилянська академія. С. 93–95.

Тригуб, О. 2009. *Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–1939 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією*. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили.

Adress-kalendar Odesskogo gradonachalstva za 1917 g. [Address-calendar of the Odessa gradonachalstvo for 1907] Izdanie Vedomostey Odesskogo gradonachalstva.

Andreeva, L. 2008. Fenomen religioznogo indifferentizma v Rossijskoj imperii [The Phenomenon of Religious Indifferentism in Russian Empire]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*. № 4. S. 114–124.

Arkhiv SBU Odeskoi oblasti. Spr. № 27592.

Bulgakov, S. 1909. *Intelligenciya i religiya. (O protivorechivosti sovremenno go bezreligiozno go mirovozzreniya). Voskresenie Hrista i sovremennoe soznanie* [The Intellectuals and Religion. (About the Contradiction of Modern Secular World-View). The Resurrection of Christ and a Modern Consciousness]. Moskva: A. I. Snegireva.

Vedomost ob Odesskom kafedralnom sobore i svedenia o sluzhbeliakh, 1908 [Register of the Odessa cathedral and information on its ministers]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi obl. (Derzharkhiv Odeskoi obl.). F. 37. Op. 4. Spr. 217.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga na 1907 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book for 1907]. VI god izdania. Odessa: Izd. L. A. Lisianskogo.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga na 1908 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book for 1908]. VII god izdania. Odessa: Izd. L. A. Lisianskogo.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga na 1910 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book for 1910]. IX god izdania. Odessa: Izd. L. A. Lisianskogo.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga na 1911 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book for 1911]. X god izdania. Odessa: Izd. L. A. Lisianskogo.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga vsej Odessy s odelom Odesskiy uezd na 1912 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book of the Whole Odessa with the Section about Odessa Uyezd for 1912]. Odessa: Odesskie novosti.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga vsej Odessy s odelom Odesskiy uezd na 1914 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book of the Whole Odessa with the Section about Odessa Uyezd for 1914]. God izdaniia IV. Odessa: Odesskie novosti.

Vsia Odessa. Adresnaia i spravochnaia kniga vsej Odessy s odelom Odesskiy uezd na 1916 g. [The Whole Odessa. Address and Reference Book of the Whole Odessa with the Section about Odessa Uyezd for 1916]. God izdaniia IV. Odessa: Odesskie novosti.

Vysochaishye nagrody [The Highest Awards]. 1914. Khersonskie eparkhialnye vedomosti. № 10. 15 Maja. Oficial'nyj otdel. S. 99–100.

Vysochaishye nagrody [The Highest Awards]. 1916. Khersonskie eparkhialnye vedomosti. № 10. May 15 Maja. Oficial'nyj otdel. S. 219.

Delo o sluzhbe zakonouchitela protoiereia o. Stefana Lobachevskogo [Dossier of the Service of Catechist Father Stephan Lobachevskyi]. 1920. Derzharkhiv Odeskoi obl. F. 47. Op. 1. Spr. 5764.

Derzharkhiv Odeskoi obl. F. R-8065. Op. 2. Spr. 5908.

Derzharkhiv Odeskoi obl. F. R-8065. Op. 2. Spr. 5911.

Dukhovenstvo Odessy v sviazi s perezhyvaemymi sobytiami [Clergy of Odessa in Connection with the Experienced Events]. 1917. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 6. 15 marta. Neoficial'nyj otdel. S. 43–45.

Eparkhialnaia Khronika [Parochial Chronicle]. 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 9. 1 maja. Neoficial'nyj otdel. S. 54–62.

Izvekoy, M. 1879. Prep. Antonij Velikij [St. Anthony the Great]. *Hristianskoe chtenie*. № 7–8. S. 66–130, 272–317.

Izvlechenie iz zhurnalov Soveta Kievskoj duhovnoj akademii za 1897–1898 uchebnyj god [Extract from the Journals of Kyiv Theological Academy Council by 1897–1898 Years]. 1898. Kiev: I. I. Gorbunov.

Izvlechenie iz zhurnalov soveta Kievskoj duhovnoj akademii za 1905–1906 uchebnyj god. [Extract from the Journals of Kyiv Theological Academy Council by 1905–1906 Years]. 1906. Kiev: I. I. Gorbunov.

Kuzmina, S. 2016. Olesnytskyi Markellin Oleksiiovych [Olesnytskyi Markellin Oleksiiovych]. *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia*. T. 2: L–Ia. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. S. 329–332.

Lobachevskij, S. 1905. *O religiozno-nravstvennom indifferentizme v sovremennom obshchestve [On Religious and moral Indifferentism in a Modern Society]*. Odessa: «Slavyanskaya» tipografiya E. Hrisogelos.

Lobachevskij, S. 1906. *Sv. Antonij Velikij (ego zhizn', pisaniya i нравstvenno-podvizhniceskoe uchenie) [St. Anthony the Great (his life, his writings and his moral and ascetic teachings)]*. Odessa: E. I. Fesenko.

Lobachevskij, V. 2013. Letopis' prihoda sela Ol'shanki svyatogo Ioanna Milostivogo cerkvi (pisanem nachata v 1875 g.) [Annals of the Parish Village of Olshanka Church of St. John the Merciful (started in 1875)]. *Ocherki istorii, yazyka i kul'tury ol'shanskih bolgar*. Kiev: Skif. S. 9–156.

Luhovyi, O. & Faيدا, O. 2015. Odeskyi tserkovnyi istoryk S.V. Lobachevskiy. [Odessa Church Historian Stephan Lobachevskyi]. *Laurea I. Antichnyj mir i srednie veka: CHteniya pamyati professora V. I. Kadeeva. Materialy*. Har'kov: NTMT. S. 185–188.

Malinova, G. L. 1997. Delo Tserkovnoy Kontrevoliutsionnoy Organizatsii (1931 god) [The Case of the Church Counter-Revolutionary Organization (1931)]. *Odesskiy martirolog*. N. 1. Odessa. S. 697–709.

Metricheskaya kniga Kafedralnogo sobora [Cathedral Parish Register]. 1911. Derzharkhiv Odeskoi obl. F. 37. Op. 13. Spr. 852.

Metricheskaya kniga Petropavlovskoy tserkvi [Peter and Paul Church Parish Register]. 1901. Derzharkhiv Odeskoi obl. F. 37. Op. 13. Spr. 508.

Metricheskaya kniga Sretenskoj tserkvi [Purification church parish register]. 1905. Derzharkhiv Odeskoi obl. F. 37. Op. 13. Spr. 653.

Mikhalchenko, V. A. 2012. *Dukhovenstvo Odessy. 1794–1925 [Clergy of Odessa]*. Odessa: Izdanie myzeia Khristianskaia Odessa.

- Odesskiy listok. 1907. September 11. № 207.
- Pastushenko, L. 2016. Popov Kostiantyn Dmytrovych [Popov Kostiantyn Dmytrovych]. *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia*. T. 2: L–Ia. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. S. 449–451.
- Polishchuk, V. 2016. Litopystsiu ridnoi Vilshanky [To Chronicler of the Native Vilshanka]. *Den*. 25 lyst. S. 12.
- Popova, T. N. 2017. Antonyy Vasilievich Florovskiy: evropeets ponevole [Antony Vasilyevich Florovsky: the European against his will]. Popova, T. N. *Zhyzneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsiy. Teoria. Metodologia. Praktika*. Odessa: Bondarenko M. A. S. 254–275.
- Protokol № 12 vechernego zasiedania Sobora [12th Minuts of the Evening Meeting of Council]. 17 janvarja 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 10. 15 Maja. Oficial'nyj otdel. S. 190–193.
- Protokol № 2 Zasiedania Sobora [2nd Minuts of the meeting of Council]. 11 janvarja 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 5, 6, 7. 1–15 marta, 1 aprilja. Oficial'nyj otdel. S. 58–74.
- Protokol № 3 vechernego zasiedania Sobora [3rd Minuts of the Evening Meeting of Council]. January 11 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 8, 15 aprilja. Oficial'nyj otdel. S. 89–106.
- Protokol № 4 Zasiedania Sobora [4th Minuts of the Meeting of Council]. 12 janvarja 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 9. 1 maja. Oficial'nyj otdel. S. 107–120.
- Protokol № 5 Zasiedania Sobora [5th Minuts of the Meeting of Council]. 13 janvarja 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 9. 1 maja. Oficial'nyj otdel. S. 121–128.
- Protokol № 9 utrennego zasiedania Sobora [9th Minuts of the morning meeting of Council]. 16 janvarja 1918. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 9. 1 maja. Oficial'nyj otdel. S. 148–166.
- Rasporiazhenia eparkhialnogo nachalstva. Opredelenia na mesta [Arrangements of the Parochial Administration. Appointments]. 1906. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*. № 15. 1 avgusta. Oficial'nyj otdel. S. 397–399.
- Samoylov, F. A. 1999. *Novorossiyskiy universitet v vospominaniakh sovremennikov [Novorossian University in the Contemporaries Memoirs]*. Odessa.
- Serafima, 1994. *Odesskiy Spaso-Preobrazhenskiy sobor. Zhynz. Gibel. Voskresenie [The Odessa Transfiguration Cathedral. Life. Death. Resurrection]*. Odessa.
- Spiski zhyltsov I zhilykh pomeshchenii po Khersonskomu komissariatu. Sobornaia ploshchad, 12 [Lists of Dwellers and Dwellings in the Kherson Commissariat, 1918. Sobornaia Square, 12]*. 1918. Derzharkhiv Odeskoi obl. F. 16. Op. 124. Spr. 17415. Ark. 213–215.
- Suhova, N. 2004. «Vera i cerkov'» [«Vera i cerkov'»]. *Pravoslavnaya ehnciklopediya*, T. 7: Varshavskaya eparhiya — Veroterpimost'. Moskva: Pravoslavnaya ehnciklopediya. S. 701–702.
- Tkachuk, M. 2016a. Lobachevskiy Oлександр Volodymyrovych [Lobachevskiy Oлександр Volodymyrovych]. *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia*. T. 2: L–Ia. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. S. 91–93.
- Tkachuk, M. 2016b. Lobachevskiy Stepan (Stefan) Volodymyrovych [Lobachevskiy Stepan (Stefan) Volodymyrovych]. *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia*. T. 2: L–Ia. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. S. 93–95.

Tryhub, O. 2009. *Rozkol Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v Ukraini (1922–1939 rr.): mizh derzhavnym politychnym upravlinniam ta reformatsiieiu [Schism of the Russian Orthodox church in Ukraine (1922–1939): between the political governance and reformation]*. Mykolaiv: Vydavnytstvo ChDU im. Petra Mohyly.

УДК 929.629.73:378.662(477-25)

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136735

В. В. Татарчук

*Державний політехнічний музей
при Національному технічному університеті України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

V. Tatarchuk

*State Polytechnic Museum at National Technical University
of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

АВІАКОНСТРУКТОР

ДМИТРО ПАВЛОВИЧ ГРИГОРОВИЧ (1883–1938): УТОЧНЕНІ АСПЕКТИ БІОГРАФІЇ ТА ПЕРШИХ КРОКІВ В АВІАЦІЇ (ДО 135-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) *Aircraft Designer Dmytro Pavlovych Hryhorovych (1883–1938): the Aspects of His Biography and First Steps in Aviation (to the 135th Anniversary of His Birth)*

В статті на основі архівних документів і періодики висвітлено початковий період біографії авіаконструктора Дмитра Павловича Григоровича (1883–1938 рр.): його навчання в Київському політехнічному інституті, діяльність у київських громадських авіаційних організаціях — Повітроплавному гуртку КПІ та Київському товаристві повітроплавання; спроби будувати літаки власної конструкції, умови й характер роботи на авіаційних підприємствах країни до початку Першої світової війни, його видавнича і журналістська діяльність після від'їзду з України. Також уточнено деякі факти з біографії авіаконструктора (зокрема, стосовно його батьків і родини). До наукового обігу введено нові документи, раніше невідомі дослідникам.

Ключові слова: Д. П. Григорович, авіація, освіта, Київське реальне училище, Київський політехнічний інститут, Повітроплавний гурток, Київське товариство повітроплавання, аеропланний завод у с. Червоне, авіаційний журнал «Вісник повітроплавання», авіабудівний завод С. С. Щетініна.